

UOT: 821(=512.1)

Təranə Rüstəmovna*

QASIM BƏY ZAKİRİN TƏMSİLLƏRİ ŞƏRQ VƏ QƏRB TƏMSİLÇİLİYİ KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: ədəbiyyat, təmsil, alleqoriya, Şərq, Qərb, Q.Zakir

Key words: literature, fable, allegories, East, West, G.Zakir

Ключевые слова: литература, басня, аллегория, Восток, Запад, Г.Закир

Qasım bəy Zakir ədəbiyyat tariximizə gözəlliyi, məhəbbəti tərənnüm edən lirik yaradıcılığı ilə yanaşı, həm də dövrünün ictimai-siyasi ədalətsizliklərini kəskin tənqid edən satirik şeir ustadı kimi daxil olmuşdur. Ədəbi və ictimai fikrin qabaqcıl ənənələri ilə sıx bağlı olan Zakir həm Şərq, həm də Qərb klassik poeziya ustadlarının zəngin ənənələrindən bacarıqla istifadə etmiş, həm də yaşadığı dövr üçün aktual olan mövzuları qələmə alaraq orijinal poeziya nümunələri yaratmışdır.

Qeyd edək ki, yaradıcılığında lirik növün demək olar ki, bütün janrlarına müraciət edən şair “şifahi yaradıcılıqda nağılvəri söylənilən, yazılı ədəbiyyata isə lirik-epik janr (müştərək janr – T.R.) kimi” [1, s.60] daxil olan təmsildə də qələmini sınamışdır. Belə ki, folklordan, həmçinin klassik yazılı ədəbiyyatdan bəhrələnən Q.Zakirin tənqidi-satirik düşüncələrini ifadə etmək baxımından təmsil əlverişli üsullardan biri idi. Qasım bəy Zakirin orijinallığı və aktuallığı ilə seçilən təmsilləri Abbasqulu ağa Bakıxanovdan sonra Şərq təmsilçiliyində fərqli, yeni bir mərhələdir. Belə ki, A.Bakıxanovla başlayan, daha çox əxlaqi-didaktik mahiyyət daşıyan təmsil təcrübəsi Q.Zakir yaradıcılığında istiqamətini bir qədər dəyişir. Yəni şairin satiralarında ictimai-siyasi mövzular onun təmsil yaradıcılığına da sirayət edir. Qeyd edək ki, hər iki janrda mövzu, süjet xətti, tənqid hədəfi təxminən eyni olsa da, fikrin ifadə üslubunda fərq vardır. Belə ki, əsas ideyasına görə şairin satiraları ilə bağlı olan təmsillərində dövründəki ictimai və siyasi hadisələrə üstüörtülü işarələr, eyhamlar vurulur.

Bildiyimiz kimi alleqoriya təmsildə özül rolu oynayır. Zakirin təmsillərini satiralarından fərqləndirən başlıca şərt məhz alleqoriyadır. Şair açıq söyləyə bilmədiyi bir çox cəsarətli fikirlərini təmsillərində dolay yolla oxuculara çatdırır. Odur ki, sənətkar dövrünün ictimai eyiblərini, qüsurlarını, insanların naqis cəhətlərini məharət və ustalılıqla heyvanlar aləminə köçürə bilir, şərti və simvolik üsullarla öz fikirlərini ifadə etməyə nail olur, bəzən isə onları Şərq və Qərb folklorundan gələn motivlərlə zənginləşdirərək orijinal bədii sənət nümunələri yaradır. Məhz bu səbəbdəndir ki, təmsillər şairin ədəbi irsinin mühüm bir hissəsini təşkil edir.

Şairin bir neçə təmsili ictimai-siyasi məzmun daşıyır və dövrünün hakim təbəqələrinə qarşı tənqidi-satirik münasibətini əks etdirir. Bu münasibət Q.Zakirin “Tülkü və şir”, “Aslan, qurd və çaqqal”, “Tülkü və qurd” təmsillərində daha qabarıq hiss olunur. Belə ki, sözügedən təmsillərdə əsasən müşahidə etdiyi hadisələri qələmə alan şair hakim qüvvələr tərəfindən istismar olunan kəndlilərin acınacaqlı vəziyyətini təmsilvari təsvir edir. Onu da qeyd edək ki, şairin yuxarıda adları sadalanan təmsilləri Azərbaycan xalq təmsillərinin orijinal yolla işlənmiş yeni forması olmaqla bərabər, həm də rus şairi İ.A.Krılovun “At və it”, “Qaranquş və arı” təmsilləri ilə mövzu baxımından səsleşir.

* Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi.

Belə ki, görkəmli rus təmsilçisi İ.A.Krilyovun da sözügedən təmsillərində kəndli əməyinə xor baxanlar kəskin tənqid olunur.

“Aslan və dovşan” xalq təmsili əsasında yazdığı “Tülkü və şir” təmsilində Q.Zakir xalq təmsilinin ideya məzmununu özünəməxsus sənətkarlıqla zənginləşdirmiş, onun ictimai həyatla əlaqəsini daha da qüvvətləndirmişdir. Fikrimizcə, məhz sadalanan keyfiyyətlər sözügedən təmsilin həm də orijinallığını şərtləndirən cəhətlərdəndir:

*Şah istəsə olsun rəiyyət abad,
Gərək aralıqda bir qərardad.
Sən ağa, biz sənə bəndeyi-fərman,
Zilli-himayətdə qoy gəzək hər yan.
Dəhkeyi-divanə nədir sözüümüz,
Bu yolları yaxşı billik özümüz.
İtaət etməsə malikə məmluk,
Olmaz aralıqda təriqi-süluk [2, s.105].*

Mövzu baxımından “Kəlilə və Dimnə” motivləri ilə, “Qurd, tülkü və şir” xalq təmsili ilə, Cəlaləddin Ruminin “Rəftən-i qorg və rubah dər xedmət-i şir be şekar” (“Qurd və tülkünün şirin xidmətində ova getməsi”) və İ.A.Krilyovun “Şir ovda” təmsilləri ilə səsləşən “Aslan, qurd və çaqqal” təmsilində Q.Zakir şirin, çaqqalın timsalında dövrünün zalım və yaltaq insanların həyat tərzini alleqorik üsulla verərək rəiyyətin halına acıyır:

*O ki, qoyun padşahın naharı,
Quzunu saxlarıq axşam iftarı.
Toyuq da sabahın qəlyanaltına,
Əlbəttə ki, xaliq yetirir yenə.
... Çubuğa saldıra fəqir rəyəti,
Özü yeyib-içib sürə vəhdəti [2, s.94].*

Qeyd edək ki, Q.Zakirin ictimai-siyasi məzmun daşıyan təmsillərində şairin tənqid hədəfi bəlidir, bu təmsillərdə də nəsihətamiz sonluq başlıca şərtidir. Belə ki, şair sözügedən təmsillərində qələmə aldığı hadisələrin inkişafını məntiqi şəkildə davam etdirir, sanki oxucunu həyəcan və səbirsizliklə bu hadisələrin nəticələrini izləməyə çağırır, sonda fikrini janrın ənənəvi xüsusiyyəti olan əxlaqi-didaktik əhəmiyyət daşıyan nəticə ilə tamamlayır. Professor K.Məmmədovun təbirincə desək: “Şairin təmsilləri formaca Şərqi və Qərbi təmsillərindəki bir çox ənənəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, əvvəl əhvalat danışılır, sonra isə əsas məqsəd yığcam, ümumiləşdirilmiş şəkildə verilir” [1, s.14].

Q.Zakirin digər, sırf siyasi məzmun daşımayan, insanın şəxsiyyət olaraq formalaşmasına xələl gətirən yalan, ikiüzlülük, riyakarlıq, tamahkarlıq, hiyləgərlik və s. kimi naqis keyfiyyətləri əsas tənqid hədəfinə çevirdiyi, dostluqda sədaqətli, vəfalı olmaq, doğruluq, ağıllı məsləhətlərə əməl etmək, zəhmətlə dolanmaq və s. bu kimi humanist cəhətlərin təbliğinə yönələn təmsillərini şərti olaraq əxlaqi-didaktik bölgüyə aid etmək olar. Bu təmsillərin sırasında “Tülkü və qurd” təmsilini göstərmək olar.

Belə ki, mövzusu “Tülkü və canavar” Azərbaycan alleqorik nağılından götürülmüş “Tülkü və qurd” təmsilində şair insanları hər işdə ehtiyatlı olmağa çağırır, ağılla iş görməyi məsləhət bilir:

*Hiyləsinə o pürfənin inandı,
– Bəs mənim bayramım, – dedi, – haçandı?
– Sənin də bayramın sahibi – tələ
Gələndədir, – dedi, – tələsmə hələ [3, s.103].*

Nağılda da tülkü ilə canavar arasında təxminən belə bir dialoq verilir:

“Canavar dedi:

– əs, mən nə vaxt ayı görəcəm?

Tülkü dedi:

– ələnin sahibi gələndə” [4, s.487].

Göründüyü kimi, hər iki nümunədə canavarı aldadaraq tələyə salıb quyruğu yeyən tülkünün hiyləgərliyindən söhbət açılır və tülkünün timsalında hiyləgər insanlara eyham vurulur.

Q.Zakirin əxlaqi-didaktik təmsilləri sırasında “Dəvə və eşşək”, “Xain yoldaşlar haqqında”, “Sədaqətli dostlar haqqında” şeirlərinin də adlarını çəkmə bilirik.

“Dəvə və eşşək” təmsilində şair məsləhətə qulaq asmayan eşşəyin timsalında məntiqlə, ağılla hərəkət etməyən insanların puç aqibətini göstərir:

Dəvə dedi: “bu nə sözdür ay əhməq,

Müsəmma imişsən isminə, əlhəqq!

Güclən qurtarmışıq rəncü təəbdən,

Növi-bəşər eylədiyi qəzəbdən.

Ötüb-keçən əgər eşidə səsin,

Ol qədər yük çatar, çatlar nəfəsin [3, s.96].

Təmsilin nəsihətamiz mahiyyəti təkcə yuxarıda qeyd etdiklərimizlə məhdudlaşmır. Fikrimizcə, şair burada həm də yer üzündə əsarətdə yaşayan bütün varlıqların can atdığı azadlıq istəyini dəvənin timsalında verməyi bacarmışdır.

“Xain yoldaşlar haqqında” təmsilində isə Q.Zakir yalan danışmaq, hiylə işlətmək, yoldaşa xain çıxmaq kimi xüsusiyyətləri pisləyir. Belə ki, təmsildə dostluqda dəvəyə xain çıxan ilan və tısbağanın yaramaz əməlləri ifşa edilir, başqalarına qarşı hiylə işlədən xəbis ürəkli adamların sonda öz pis əməllərinin qurbanına çevrildiyi göstərilir:

Bir adam ki, qoya hiylə binası,

Aqibət özünə dəyər xətası [3, s.114].

Qeyd edək ki, sözügedən təmsil ideyasına görə “Özgəsinə quyu qazan özü düşər” atalar sözü ilə səsləşir.

Q.Zakir “Sədaqətli dostlar haqqında” təmsilində tısbağa, kəsəyən, qarğa və ahunun timsalında çətin anlarda öz canları bahasına bir-birinə arxa, kömək olan dostları göstərərək insanları sədaqətli, vəfəli olmağa səsləyir:

Bu məsəlin vardır ona nisbəti:

Bir kəsin bir kəsə ola ülfəti,

Gərək zar olanda, o da zar ola,

Həmişə dostundan xəbərdar ola [3, s.101].

Qeyd edək ki, şairin orijinal təmsil yaradıcılığı sənətkarlıq xüsusiyyətləri, vəzn, bədii dil və üslub keyfiyyətləri baxımdan da seçilir. Azərbaycan dilinin incəliklərindən, atalar sözü və məsəllərdən, idiomatik ifadələrdən, aforizmlərdən bacarıqla istifadə edən şairin təmsillərinin dilinin lüğət tərkibinin əsasını xalq dilindən alınmış ifadələr təşkil edir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizin təsdiqi olaraq, şairin təmsillərində “yaman yerə yetib işimiz”, “kiçikdən xəta böyükdən ata”, “heç adətdə elçiyə yoxdur zaval”, “el namusu elə düşər” və s. bu kimi atalar sözlərinə və məsəllərə yer verdiyini nümunələrlə göstərə bilərik:

*Məsəli-məşhurdur – kiçikdən xəta
Baş verib həmişə, böyükdən ata” [3, s.97].
(“Dəvə və eşşək”)*

*Dinəndə deyirsiz əhli-tədbirik,
Məsəldir: “güclüyə nə duz, nə çörək” [3, s.106].
(“Tülkü və şir”)*

*Məsəldir: bir paydan bir kişi doyar,
Gər bölünə – ikisini də ac qoyar [3, s.112].
(“Xain yoldaşlar haqqında”)*

Son olaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, şifahi xalq yaradıcılığından qaynaqlanan, klassik poeziya ənənələri ilə püxtələşən, mövzu, ideya, sənətkarlıq baxımdan orijinal və zəngin olan Qasım bəy Zakir satirik yaradıcılığının təmsil qolu özündən sonra gələn və bugünkü təmsil yazarları nəslə üçün qiymətli mənbələrdən sayılır. Məhz bu səbəbdəndir ki, sənətkarın ədəbi irsi bu gün də diqqət mərkəzindədir, araşdırılaraq öyrənilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov K. Qasım bəy Zakir. Bakı, “Gənclik”, 1985.
2. Qasım bəy Zakir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Yazıçı”, 1984.
3. Q.Zakir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Yazıçı”, 1984.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. Bakı, “Yazıçı”, 1985.

THE FABLE BY GASYM-BEY ZAKIR IN THE CONTEXT OF THE EASTERN AND WESTERN FABLE CREATION

In the article it is given information about fables related with satires for G.B.Zakir’s idea. It is also mentioned the main peculiarities which differ satire and fables.

The author involves the Azerbaijani folk fables by G.B.Zakir, as well as poems by I.A.Krilov in the research. At the same time, the fable “Lion, wolf and jackal” by G.B.Zakir is investigated on the basis of some samples which are common with “Kelile and Dimne” motives, folk fables and the fables by J.Rumi and I.A.Krilov.

According to the form and topic, fables by the poet are studied along with Eastern and Western fables in a related way. In the article is also dealt with mastery features, artistic language, style qualities of Zakir’s original fable creativity.

БАСНИ ГАСЫМ-БЕКА ЗАКИРА В КОНТЕКСТЕ ВОСТОЧНОГО И ЗАПАДНОГО БАСНОПИСАНИЯ

В статье затрагиваются особенности творчества выдающегося поэта XIX века Гасым-бека Закира в жанре басни. Автор статьи группирует стихи поэта по темам, затрагивает мастерство поэта.

В статье приводятся сведения о баснях Гасым-бека Закира, связанных с его идеями о сатире, основных различиях между сатирой и басней. Автор привлекает к исследованию стихи Гасым-бека Закира, созвучные азербайджанским народным басням и басням И.А.Крылова. Также в основу исследования привлечена басня Гасым-бека Закира «Лев, волк и шакал», напоминающая схожие мотивы «Калилы и Димны», народных сказок, Дж.Руми и басен И.А.Крылова.

Форма и содержание басен поэта рассматриваются в связи с восточными и западными баснями, а также говорится об оригинальных особенностях басенного искусства Гасым-бека Закира, качествах художественного языка и стиля.

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, 2019, № 1

Daxil olma: 07.01.2019

Qəbul olma: 28.01.2019

Səhifə: 172-176

ISSN: 2663-4414

AZƏRBAYCAN-SLAVYAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ

UOT: 821.512.162.09

Mahrux Tağıyeva *

NİKOLAY VASİLYEVİÇ QOQOL VƏ FYODOR MİXAYLOVİÇ DOSTOYEVSKİNİN PUBLİSİSTİKASI İZABELLA AĞAYEVANIN ARAŞDIRMALARINDA

Açar sözlər: Qoqol, Dostoyevski, "Yazıçının gündəliyi", tədqiqat, Ağayeva, publisistika, Azərbaycan

Key words: Qoqol, Dostoyevsky, "A Writer's Diary", research, Aghayeva, publicity, Azerbaijan

Ключевые слова: Гоголь, Достоевский, "Дневник писателя", исследование, Агаева, публицистика, Азербайджан

İzabella Ağayeva Qoqol və Dostoyevski yaradıcılığını, daha dəqiq desək, yazıçıların publisistikasını müqayisəli-tipoloji cəhətdən araşdıran Azərbaycan tədqiqatçılarından biridir. Tədqiqatçı bu mövzuda yazdığı "N.V.Qoqolun və F.M.Dostoyevskinin publisistikası ("Dostlarla yazışmalardan seçilmiş yerlər" və "Yazıçının gündəliyi")" monoqrafiyasının müəllifidir.

İ.Ağayevanı maraqlandıran mühüm məqamlardan biri Qoqol və Dostoyevskinin dünyagörüşlərindəki mühit, qəlb və ruh məsələləridir. O yazır ki, Dostoyevski şəxsiyyətin formalaşmasında mühitin rolunu danmır, lakin yazıçı ədalətli olaraq şəxsiyyətin törətdiyi hərəkətlərdə sərbəst və azad olduğunu, şəxsi məsuliyyət daşdığını, mühitin bəraətinin mümkünsüzlüyünü bildirmişdir. Qoqolun "Seçilmiş yerlər" əsərində mühit anlayışına toxunulmamışdır. Yazıçı üçün "torpağın ruhu" və "insanın qəlb" anlayışları əhəmiyyət kəsb etmişdir. "Torpağın ruhu" kollektiv, "insanın qəlb" individual məzmun daşıyır. M.Q.Qerşenzonun ruh və qəlb haqqında fikirləri maraqlıdır: "Ruh hər yerdə mövcuddur, o, məxluq üzərində hökmdardır – həmişə hər şeydədir və heç zaman heç bir məxluqda məhdudlaşmır, qəlbin isə uçmaq üçün qanadları yoxdur, o fərdidir, yəni şəxsiyyətdə həbs olunub" [1, s.85]. "Qoqol və Dostoyevski üçün xristian dəyərləri (ruh və qəlb) və demokratik dəyərlər (məhkəmə və mühakimə üsulları) antoqonist anlayışlardır" [2, s.81], – deyər İ.Ağayeva yazır. Bu dilemmada tədqiqatçı yazıçıların hər ikisi kimi, üstünlüyü xristianlığa verir, çünki xristianlıq müxtəlif təbəqələrin insanlarını birləşdirməyə şərait yaradır, ölkənin vahidliyini möhkəmləndirir.

F.M.Dostoyevski publisistikasını araşdırarkən İ.Ağayeva burada Rusiyanın və Qərbin nümayəndələrinin demokratik ideallarının dəqiqliklə açılıb göstərildiyinə diqqət çəkir. Yazıçıya görə, "demokratizm – xristianlığın antipodudur. Rus torpaqlarına kor-koranə, zorla yeridilən Avropa dəyərləri bu torpaqları məhsuldar etməyə qadir deyil" [2, s.81]. Dostoyevski Belinskini, Çernişevskini, Qradovskini, Kavelini Qərbin azadlıq, inqilab, demokratiya haqqındakı təlimlərinə uyaraq, milli ideyaları məhv etmələrində günahlandırmışdır.

Rusiyanın mənəvi tərəqqisində Dostoyevski və Qoqol sözünün əhəmiyyəti danılmazdır. Bununla yanaşı, yazıçıların bədii mətnə, onun təhlilinə və qiymətləndirilməsinə münasibətləri də maraqlıdır. Hər iki ədib Puşkin yaradıcılığına, onun qəhrəmanlarına mövcud ictimai və ədəbi mövqedən yanaşmışlar. Dostoyevski Aleko və Onegini "artıq insanlar" kimi deyil, sərgərdanlar kimi səciyə

* Bakı Slavyan Universiteti. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: mahrux_tagiyeva@live.ru

yələndirmişdir. Bu silsiləyə o, Peçorini, Rudini, Lavretskini, Volkonskini, İ.Ağayevaya görə, səhvən Çiçikovu da aid etmişdir.

Qoqol Puşkinin xəlqi ruhunun daha parlaq əks olunduğu “Poltava”, “Boris Qodunov”, “Kapitan qızı” və “Yevgeni Onegin” əsərlərinin barəsində mülahizələr söyləmişdir. Bəzən Dostoyevski və Qoqolun fikirlərinin üst-üstə düşmədiyi məqamlar da olmuşdur. Məsələn, Qoqolun təbirincə, “Puşkin “Yevgeni Onegin”də müasir insanı təsvir etmək istəmiş və hər hansı müasir məsələnin həllinə çalışmışdır və bacarmamışdır” [1, s.335]. “Əgər Qoqol Puşkinin “hər hansı müasir məsələnin” həllinə can atdığını duymamışdırsa, Dostoyevski Oneginin və onun kimi qəhrəmanların xalqla və öz ölkəsilə faciəvi ayrılığa gətirib çıxaran sərgərdanlığını dəqiqliklə təyin etmişdir” [2, s.105]. Puşkin yaradıcılığının əsl rus ruhunu özündə ehtiva etməsi fikri hər iki publisist üçün birmənalıdır, ancaq müxtəlif formada təzahür tapır: Qoqolda bilavasitə Pimen surətinin və Beloqor qəsrinin məişətinin təsvirilə; Dostoyevskidə isə birbaşa milli zəmindən qopmuş sərgərdan obrazlarına müraciətlə. Puşkinin bir güzgü kimi insanın özünü göstərdiyini söyləyən İ.Ağayeva, ona müraciət edən hər iki ədibin rus və dünya mədəniyyətinin keçmişinə, bu gününə və gələcəyinə məxsusluğunu təsdiqləyir.

İ.Ağayeva Dostoyevskinin inqilabçı-demokrat ədəbiyyata münasibətini yazıcının “Qrajdanin” jurnalının redaktoru olduğu dövrlə əlaqələndirmişdir. 1873-cü ildə qələmə alınmış “Köhnə adamlar” məqaləsi Belinski və Gertsenə həsr edilmişdir. Burada ədib Gertseni “rus zadəganı və hər şeydən əvvəl dünyanın vətəndaşı, Rusiyada yaranmış tip” [3, s.21, 8] adlandırır. N.N.Straxova məktubunda yazmışdır: “O (Gertsen – M.T.), həmişə və hər yerdə ilk növbədə şair olmuşdur” [3, s.21, 378]. Belinski, Dostoyevskidən fərqli olaraq, Gertsenin digər xüsusiyyətlərini – mütəfəkkirliyini daima qeyd etmişdir, onun üçün yazıçı Gertsen ikinci yerdə olmuşdur. Dostoyevski Gertsenin siyasi baxışlarının əsasında isə onun nifrət etdiyi “köhnə təhkimçiliyin nəticəsi olmasını, ... doğma torpaq və onun ideallarından qopmasını” [3, s.10] bildirir.

Belinskini Gertsendən qəti surətdə fərqləndirən Dostoyevski onun siyasi və ədəbi-tənqidi baxışlarını vəhdət şəklində araşdırmış, bu vəhdətdə tənqidçinin ziddiyyətlərini açıb göstərmişdir. “Əqli, elmi və realizmi hər şeydən üstün dəyərləndirən o (Belinski – M.T.), eyni zamanda hər kəsdən yaxşı anlayırdı ki, yalnız əql, elm və realizm sosial “harmoniya” deyil, ancaq qarışqa yuvası yarada bilər” [3, s.10]. Bir sosialist kimi Belinskinin ateizmdən başladığını söyləyən Dostoyevski onun üçün mənəvi dəyərlərin inkarının labüdlüyünü də vurğulamışdır.

“Mənim paradoksum” (1876) məqaləsində qərbçilərin və slavyanofillərin mübarizəsi problemi ilə bağlı Dostoyevski Belinskiyə müraciət etmişdir. İ.Ağayeva ədiblə tənqidçi arasındakı ziddiyyəti iki məsələ ilə əlaqələndirir. Tədqiqatçıya görə, Belinski, bir tərəfdən, sosializmin Qərb ideyası olduğunu dərinlən qəbul etmiş, digər tərəfdən, onun özü “rus həqiqətləri uğrunda döyüşçü” [4, s.40] olmuşdur. Məqalənin əvvəlində Dostoyevskinin Birinci Pyotrun islahatlarında yalnız mənfi cəhətləri gördüyünü bildirən İ.Ağayeva məqalənin sonunda ədibin bu ziddiyyəti aradan qaldırdığını söyləyir. “Dostoyevski “Paradoksdan nəticə” məqaləsində bu qənaətə gəlir ki, rus başlanğıcının qorunub saxlandığı “avropalaşmış rus sosialistləri və kommunarları” heç zaman avropalıya çevrilməyəcəklər. Belinski də Dostoyevskiye bu cür rus qərbçisi təəssüratını bağışlayırdı” [2, s.125].

İ.Ağayevanı “Köhnə insanlar” məqaləsinin adı düşündürmüş, burada onu Dostoyevskinin kimi nəzərdə tutması məsələsi maraqlandırmışdı. Tədqiqatçı “yazıcının məhz “Qrajdanin” jurnalında işlədiyi müddət ərzində “köhnə insanlar”ın səciyyəvi təmsilçisi Stepan Trofimoviç Verxovenski romantik, estetik, gözəllik pərəstişkarı, eyni zamanda gözəlliyi dağıdan əsl şeytan Nikolay Stavroginin tərbiyəçisi və mənəvi hamisidir. “Köhnə insanlar” Belinski, Gertsen, Qranovski ölkənin və Dostoyevskinin taleyində dərin iz buraxmışdır” [2, s.126].

Növbəti “Nəsə şəxsi” məqaləsi N.Q.Çernişevski haqqındadır. Burada, İ.Ağayevanın fikrinə əsasən, Dostoyevski şərəf, ləyaqət və xeyirxahlıq anlayışlarının mahiyyətini açıqlayır. Vətəndaş edamına məruz qalmış, katorqaya göndərilmiş yazıcının heç vaxt ağına gəlməzdi ki, belə bir məqsədlə kimə isə pamflet yazsın. Dostoyevskinin “Timsah” hekayəsi mətbuat tərəfindən N.Q.Çernişevskiye qarşı satira elan edilmişdir. “Siyasi baxışlarındakı fikir ayrılığı dürüst insana rəqibinin bəd-

bəxtliyini ələ salmaq üçün heç də bəhanə deyildir" [2, s.126]. Sosialist inancına aid məqalələrdə Dostoyevski bədii yaradıcılıq problemlərinə deyil, ideya ayrılığı, siyasi məsələlərə toxunmuşdur. Bu məcrada "Vlas" (1873) məqaləsi istisnadır. Nekrasov özünün xalqa yaxınlığı ilə Dostoyevskini maraqlandırmışdır. İ.Ağayeva qeyd edir ki, şair və Dostoyevskinin ideya-siyasi fikir fərqliliyi yazıçının Nekrasovu dahi kimi dəyərləndirməsinə mane olmamışdır. Dostoyevski ilk dəfə Nekrasovun yaradıcılığında dini motivlərin çoxluğuna fikir vermişdir. Yazıçı əmin idi ki, "son sözü bax elə bu "vlaslar" deyəcəklər" [3, s.34]. "Vlas" məqaləsində Dostoyevski rus xalqının dindarlığı, xalqın adını qəlbində daşdığı İsa Məsih, əzab-əziyyətlə günahlarını yumaq istəyi haqqında vacib məsələlərə toxunulmuşdur. Dostoyevski ilə həmfikir olan İ.Ağayevanın gəldiyi qənaət budur ki, xalqın günahları nə qədər ağır olsa da, Rusiyanın xilasını xalqdan gələcək.

"Xalqa məhəbbət haqqında", "Xalqla zəruri ünsiyyət" məqalələrində Dostoyevski öz fikir və ideyalarını həmişəlik xalqın taleyi ilə bağlamış rus ədəbiyyatının böyük rolunu təsdiqləmişdir. Dostoyevski yazır: "Təəccüblənməyin ki, mən birdən rus ədəbiyyatından danışmağa başladım. ... Ədəbiyyatımızın xidməti məhz ondadır ki, o, demək olar ki, bütövlükdə özünün ən yaxşı nümayəndələri və bizim bütün ziyalılarımızdan əvvəl, bunu özünüz də yəqin edin, xalqın həqiqəti qarşısında baş əymiş, xalqın idealarını həqiqi və gözəl qəbul etmişdir" [5, s.44]. Qeyd etmək lazımdır ki, Dostoyevski Nekrasovu dahi şair saysa da, "Gündəliyi"nin ayrı-ayrı hissələrində onun yaradıcılığına müxtəlif münasibət sərgiləmişdir. Nekrasovun "Rus qadınları" poemasının Dostoyevski tərəfindən təhlilini birmənalı qarşılamayan İ.Ağayeva yazır ki, knyagina Trubetskaya və M.N.Volkonskaya öz ərlərinin inqilabi, siyasi şücaətlərinə diqqət çəkirlər, şair öz qəhrəmanlarının xarakterlərini psixoloji cəhətdən həqiqətə uyğun şəkildə təsvir etmişdir, o, heç yerdə bədii yaradıcılıq qanunlarına xilaf çıxmamışdır. Qadınların möhkəm xristian mütiliyində Nekrasov ərlərinin fikirlərinə sarsılmaz inamı nümayiş etdirmişdir, onların səbri, məhəbbəti sayəsində dekabristlər otuzillik sürgün həyatını yaşaya bilmişdilər.

1877-ci ilə aid "Gündəliyi"nin ikinci fəslində bütövlükdə Nekrasovun xatirəsi, şairin qəbri üstündəki nitqi, onun "Bədbəxtlər" şeiri haqqında Dostoyevskinin fikirləri yer almışdır. Eyni ilin fevral, iyul-avqust aylarındakı qeydlərdə ədib L.N.Tolstoyun "Anna Karenina" romanını müxtəlif: dini, sosial-siyasi, mənəvi və bədii nöqtəyi-nəzərdən, rus-türk müharibəsinin hadisələrilə əlaqədə araşdırmışdır. "Mənəvi-dini aspektdə obrazların iki tipi verilmişdir: Vronski – Karenin və Stiva Oblonski – Konstantin Levin" [2, s.137]. Birinci tip insanlar, İ.Ağayevanın fikrincə, daha az cazibədardır və daha da maraqlıdırlar, lakin onlar müstəsna, qeyri-adi şəraitdə təsvir edilmişlər. İki rəqibin – ər və sevgilinin ölüm ayağında olan Annanın yatağının yanında yanaşı durması, onların barışması faktı həyatda, demək olar ki, heç rast gəlinməyən hadisələrdəndir. Dostoyevski Tolstoyun bu bədii ustalığına heyrətlənmişdir. "İkinci tip insanlar, Dostoyevskinin nöqtəyi-nəzərindən daha az maraqlıdırlar" [2, s.138], – deyər İ.Ağayeva yazmışdır. F.M.Dostoyevski Oblonski və Levini onların xalqa yaxınlıq dərəcəsinə görə qiymətləndirmişdir. Həmişə olduğu kimi, Allah və xalq Dostoyevski üçün həyatın, insanın, varlığın ölçü vahidinin dəyişməz qaldığı mənəvi zirvələrdir. Bu haqda İ.Ağayevanın da qeyd etdiyi kimi, yazıçı "Slavyanofillərin etirafı", "Paradoksalist" məqalələrində daha dərin və dəqiq mühakimələr yürütmüşdür.

N.V.Qoqol və F.M.Dostoyevskinin publisistikasında incəsənətə xüsusi yer ayrıldığını nəzərdən qaçırmayan İ.Ağayeva hər iki ədibin heykəltəraşlığa, rəssamlığa və musiqiyə aid məqalələrini araşdırmışdır. "Dostoyevski nəinki publisistikada ("Sərgi haqqında"), həm də bədii yaradıcılıqda ("İdiot" və s.) dəfələrlə rəssamlıq məsələlərinə müraciət etmişdir" [2, s.154]. "Sərgi haqqında" məqaləsində A.İ.Kuincinin "Valaam mənzərəsi", V.Y.Makovskinin "Bülbüllərin aşiqi", "Saray zəburçusu klirosda (kilsədə oxuyanlar üçün yerdə)", V.Q.Perovun "Ovçular düşərgədə", İ.Y.Repinin "Volqada yedəkçilər" və N.N.Genin "Xəlvət gecələr" əsərləri haqqında Dostoyevskinin maraqlı fikirləri mövcuddur.

"İdiot" romanında yazıçı hələ "Gündəliyi"ni yazmamışdan çox əvvəl dini mövzuda rəssamlıq məsələlərinə toxunmuşdur. Knyaz Mışkin Roqojinin evində alman rəssamı Kiçik Hans Qolbeynin

“Ölmüş Məsih” tablosunun surətini görmüş və şəklin ideyası Roqojinlə mübahisə edən Lev Nikola-yeviçi riqqətə gətirmişdir.

İ.Ağayevanı məşğul edən növbəti məsələ Dostoyevskinin publisistikasında qadın, onun həyatda və cəmiyyətdə yeri məsələsidir. “Dostoyevskinin publisistikasında qadın məsələsinə müxtəlif aspektlərdən toxunulmuşdur: mənəvi, maarifçilik, sosial” [2, s.167]. Rus qadınları haqqında ədibin şəxsi fikirləri də əhəmiyyətlidir: “Bizim qadınlarda çox və daha artıq səmimiyyət, səbatlılıq, ciddilik və şərəf, həqiqəti axtarmaq və özünü qurban vermək əzmi nəzərə çarpır; rus qadınlarda bu xüsusiyyətlər həmişə kişilərə nisbətən daha yüksək olmuşdur. ...Qadınlar az yalan danışır, çoxları hətta heç yalan danışmır, yalan danışmayan kişilər isə, demək olar ki, yoxdur, – mən cəmiyyətimizin indiki anından danışırım. Qadın iş zamanı daha səbatlı, dözümlüdür; o, kişiyyə nisbətən daha ciddidir” [3, s.125]. Dostoyevski kimi Qoqol da qadın xarakterini kişi xarakterlə müqayisə etmiş və üstünlüyü birinciyə vermişdi.

Qadına sosial cəhətdən çox kəskin yanaşan Dostoyevski, tədqiqatçının da yazdığı kimi, bir-birilə əlaqədar olan qadın qəddarlığı və intihar məsələsini qaldırmışdır. “Dostoyevski üçün həyat ilahi vergidir və ona qəsd Allaha qarşı üsyandır” [2, s.170], – deyər İ.Ağayeva yazır. İmkanlı və təminatlı ailələrin cavan qızlarının özlərinə qarşı qəddarlığı yazıçını dəhşətə gətirmişdir. İyirmi yaşlı Pisarevanın, A.İ.Gertsenin qızı Yelizavetanın yaşamaqdan yorulması, darıxdığından intihar etməsi bu cür problemlərdəndir. Bu gənc qızlara qarşı ədib digər iki qızı – cavan dərzi Borisovanı və məsləhət üçün ona müraciət etmiş Sofya Yefimovna Luryeni qoyur.

Qoqol və Dostoyevski dünyagörüşündə qadın məsələsi təhsil problemi ilə sıx bağlıdır. Hər iki yazıçı əmindir ki, cəmiyyətin mənəvi inkişafı qadının təhsilindən asılıdır. Yazıçıların arasındakı otuzillik məsafəni nəzərə alsaq, onların təhsilin xarakterindəki və inkişafındakı fikir ayrılığını əsaslandırmaq bilərik. Qoqol romantik “Qadın” məqaləsində qadında ilahi başlanğıc olduğunu qeyd etmişdir. Qoqol qadını XVIII əsrin sonları – XIX əsrin əvvəllərində, Dostoyevski isə XIX əsrin ikinci yarısında təsvir etmişdir. “Dostoyevski təsdiqləyirdi ki, iş axtaran qadın tipi Rusiyanın inkişafı üçün vacibdir” [2, s.172]. Həyatda möhkəm mövqe tutmaq və öz yerini tapmaq məqsədilə qadına ali təhsil almaq lazımdır. “Ancaq elm onların suallarına cavab verər, zəkalarını qüvvətləndirər bilər” [4, s.53]. Publisistin qəti fikri belə idi.

İ.Ağayeva öz monoqrafiyasının son fəslində bildirir ki, hər iki yazıçının publisistikasının aparıcı mövzusu Rusiyadır: “Onlar üçün Rusiya İsrail kimi Allahın təqdir etdiklərindəndir” [2, s.173]. Ədiblər Rusiyanın xilasını pravoslavlıqda görmüşlər. Əgər Qoqol ayrı-ayrı insanları bir-birinə qarşı sevgisi bəsləyərək Allaha yaxınlaşmağa çağırırdırsa, Dostoyevski bütün xalqı Rusiyanın ruhunun mücəssəməsi saymışdır. Bundan əlavə “Seçilmiş yerlər”in və “Yazıçının gündəliyi”nin ümumi səciyyəvi bir xüsusiyyəti də vardır ki, bu da hər iki əsərdə Rusiyanın Qərblə müqayisəsidir. Tədqiqatçının haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “bu fikir “Böyük inkvizitor haqqında əfsanə”yə də hopmuşdur” [2, s.179].

Həm Qoqol, həm də Dostoyevski Rusiyanın iki böyük və paytaxt şəhərləri haqqında eyni fikirləri söyləmişlər. Hər iki publisisti dövlətçilik ideyası düşündürmüşdür. İ.Ağayeva yazır: “Qoqol təsdiqləyirdi ki, Peterburqa bütün Rusiya lazımdır, Moskva isə Rusiya üçün zəruridir” [2, s.180]. Bu müqayisə mənəvi-sosial aspektin ehtivasıdır. İki paytaxt arasındakı ziddiyyətlərə baxmayaraq, “rus həyatının bu iki mərkəzi əslində bir mərkəzi təşkil etmişdir... Ruh yalnız bu iki şəhərdə deyil... həm də bütün Rusiyada vahid idi” [4, s.7]. Dostoyevskinin bədii yaradıcılığında Peterburq Rusiyanın düşünən beyni, Moskva isə onun vuran qəlbi kimi əks olunmuşdur. Realist yazıçının qəhrəmanları Peterburqda hansısa ideyaya yoluxur, cinayətlər törədir, Moskvada isə özlərini əxlaqlı, dürüst aparırlar.

N.V.Qoqolun və F.M.Dostoyevskinin pravoslavlığa və xalqa bəslədiyi münasibətini araşdıran İ.Ağayeva bildirir ki, hər iki yazıçı üçün dövlətin əsas idarə forması mütəlaqıyyətdir. Əgər Qoqol Rusiyanın nizamsızlığını “bahadır yuxusuna getmiş” [2, s.182] insanla əlaqələndirmişdirsə, Dostoyevski ölkənin böhran vəziyyətlərində xalqdan uzaq düşmüş ziyalıları günahlandırmışdır. “Rusiya-

nın sağalmasını o (Dostoyevski – M.T.), xalqla ziyalıların yaxınlaşması uğrunda yorulmadan iş aparmaqda görmüşdür” [2, s.182]. N.V.Qoqol və F.M.Dostoyevski pravoslavlığı rus milli köklərinə istinadən qəbul etmişdilər. Dostoyevski Rusiyada dövlətin kilsəyə tərəf dönəcəyi anının gələcəyini öncədən söyləmişdir.

Nəticədə İ.Ağayeva Qoqolun və Dostoyevskinin publisistik əsərlərinin, janr qanunlarına sadıq qalaraq, cəmiyyətlə mükəllimədən ibarət olduğunu bildirmişdir. N.V.Qoqolun “Seçilmiş yerlər” və F.M.Dostoyevskinin “Yazıçının gündəliyi” əsərlərinin nəşrindən əsryarımılıq bir zaman keçməsinə baxmayaraq, ədiblərin burada toxunduqları məsələlər hələ bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Гершензон М.О. Завещание Гоголя // «Русская мысль». Москва, СПб., 1909, № 5.
2. Агаева И.И. Публицистика Н.В.Гоголя и Ф.М.Достоевского («Выбранные места из переписки с друзьями» и «Дневник писателя»). Баку, «Kitab aləmi», 2006.
3. Достоевский Ф.М. ПСС в 30-ти томах, т. 21. Ленинград, «Наука», 1981.
4. Достоевский Ф.М. ПСС в 30-ти томах, т. 23. Ленинград, «Наука», 1981.
5. Достоевский Ф.М. ПСС в 30-ти томах, т. 22. Ленинград, «Наука», 1981.

THE PUBLICITY OF N.V.GOGOL AND F.M.DOSTOYEVSKY IN EXPLORATION OF I.AGHAYEVA

SUMMARY

I.Aghayeva is one of the Azerbaijani researchers studying the creativity of Gogol and Dostoyevsky, more precisely; she researches publicity of writers in terms of comparable-typology. She is the author who writes the monography of “The publicity of N.V.Gogol and F.M.Dostoyevsky (“Specific places from correspondences with friends” and “A Writer’s Diary”)” in this issue. One of the crucial points which is interested by I.Aghayeva is issues of social environment, heart and soul in Gogol and Dostoyevsky’s range of vision.

I.Aghayeva who finished her research declared that publicist works of Gogol and Dostoyevsky consist of debate with society loyal to the laws of the genre. Although it passes one and half a century from publishing the work of Gogol’s “Specific places” and Dostoyevsky’s “A Writer’s Diary” but issues they were dealing with in there today also keep their urgency.

ПУБЛИЦИСТИКА Н.В.ГОГОЛЯ И Ф.М.ДОСТОЕВСКОГО В ИССЛЕДОВАНИЯХ И.АГАЕВОЙ

РЕЗЮМЕ

И.Агаева – одна из азербайджанских исследовательниц, которая проанализировала творчество Н.В.Гоголя и Ф.М.Достоевского, а точнее публицистику писателей, на сравнительно-типологическом уровне. Она является автором написанной по этой теме монографии «Публицистика Н.В.Гоголя и Ф.М.Достоевского» («Выбранные места из переписки с друзьями» и «Дневник писателя»). Одним из заинтересовавших И.Агаеву вопросов была проблема среды, души и духа, а также проблема искусства и женщины в публицистике писателей. Подводя итоги своим исследованиям, И.Агаева заявляет о том, что публицистические произведения Гоголя и Достоевского, оставаясь верными законам жанра, являются диалогом их с обществом. Несмотря на полуторавековой промежуток от издания «Выбранных мест из переписки с друзьями» и «Дневника писателя», актуальность затрагиваемых проблем писателями и сегодня не потеряла свое значение.

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, 2019, № 1

Daxil olma: 25.02.2019

Qəbul olma: 28.03.2019

Səhifə: 177-181

ISSN: 2663-4414

UOT: 821.512.162.09

Салима Гасымова *

РУССКО-НЕМЕЦКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ

(Антон Павлович Чехов и Герман Зудерман)

Açar sözlər: A.P.Çexov, Q.Zuderman, hekayə, ədəbi əlaqələr

Key words: A.P.Chekhov, G.Suderman, story, literary connections

Ключевые слова: А.П.Чехов, Г.Зудерман, рассказ, литературные связи

Взаимосвязи русского писателя А.П.Чехова с выдающимися европейскими писателями, оставившие глубокий след в истории мировой литературы и культуры являются очень широкими, тесными и разнообразными. К таким выдающимся немецким писателям в первую очередь относятся Томас Манн, Генрих Манн, Лион Фейхтвангер и др. Эти великие писатели вошли в историю немецкой и мировой литературы прежде всего как авторы романов (философских – у Т.Манна; воспитания – у Г.Манна; исторических – у Л.Фейхтвангера).

Пришедшее на смену им второе поколение представлено именами: Вилли Бределя, Бертольда Брехта, Марианны Брунс, Стефана Гейма, Вольфганга Йохо, Генри Миллера, Ганса Бендера, Стефана Хермлина, Бернарда Ритгофа и др. В отличие от своих величайших предшественников, они создали немало рассказов, новелл и повестей. Но нет никаких сведений о том, что они жили и творили под определённым воздействием Чехова.

В то же время это вовсе не означает, что исследование должно идти только по такому пути. Мы имеем в виду тот факт, что связи Чехова с зарубежной литературой хорошо просматриваются и с менее известными художниками. Причём, есть такие имена, которые вообще мало знакомы рядовым читателям, а специалисты обращаются к их творчеству только в соответствующем контексте и в свете определенной темы.

Между тем творческие контакты с Чеховым могут быть прослежены на уровне ремарки, постановки риторических вопросов, стилевых клише, отдельных художественных приёмов, жанровых нюансов и т.п. Однако мы считаем, что и такого рода работы имеют определённую ценность, потому что дополняют общую картину взаимосвязей А.П.Чехова с современными ему европейскими писателями-прозаиками. Скудные сведения о таких европейских писателях, недостаток критической литературы не означают того, что их «негромкие» имена не были известны самому Чехову. Напротив, случалось и так, что он мог к ним обращаться за советом, писать письма, дискутировать в литературных кружках. В свою очередь вышеперечисленные признаки «малой прозы» Чехова также могли стать предметом пристального внимания или творческого заимствования. Более того, творческие связи и контакты могут иметь двусторонний характер. То есть, не только немецкие писатели XX века заимствовали идеи русского классика, но и Чехов мог в конце XIX в. брать для сюжета своих рассказов и повестей что-то ценное от зарубежных писателей.

Среди таких малоизвестных в наше время немецких писателей был современник Чехова, его поклонник и ученик Герман Зудерман (1857-1928), очень многое перенявший для

* Бакинский Славянский Университет.